

# Epistemologija snova

Petra Eterović\*

## Sažetak

*U radu se istražuju i prikazuju mišljenja filozofa o argumentu iz sna koji René Descartes navodi u prvome razmišljanju djela Razmišljanja o prvoj filozofiji. Objasniti će se argument iz sna u kontekstu Descartesove epistemologije, pogreška u konstrukciji argumenta te ontologija snova. Srž je rada epistemologija snova odnosno pregled članka Ernesta Sose *Dreams and Philosophy* te prigovori Claudije Lorene Garcíe. Svrha je članka dati pregled recentnih razmišljanja o ovoj uvijek aktualnoj temi. Naime, Descartes je svojim argumentom doveo u pitanje izvjesnost osjetilne spoznaje, što je mnoge filozofe navelo da pokušaju pronaći zadovoljavajući odgovor na taj problem.*

*Ključne riječi: argument iz sna, René Descartes, Ernest Sosa, osjetilno iskustvo*

## Uvod

U prvome razmišljanju djela *Razmišljanja o prvoj filozofiji* René Descartes postavlja problem koji se naziva *argument iz sna*, kojim opravdava sumnju u sadržaj osjetilne spoznaje.

Ali, zaista, kao da i sam nisam čovjek koji uobičava noću spavati, i u snima proživljavati sve isto, ili pakatkad i još manje vjerojatno negoli ti isti kad su budni?! Koliko li me je često noćni spokoj uvjeravao u to isto, da sam ovdje ogrnut ogrtačem, posaden uz ognjište, dok sam zapravo odložene odjeće ležao pod pokrivačem?! Sad zaista budnim očima promatram ovaj papir, glava koju pomičem nije drijemna, istu ruku svrhovito i svjesno pružam i njom dotičem; dok usnulu čovjeku stvari se ne događaju tako odjelite. Ali kao da se ne sjećam kako su me u snima znale obmanuti slične takve misli, pa kad o tome pažljivije promislim, tako jasno uviđam da se nikakvim sigurnim znacima ne može razlikovati java ili budno stanje od sna, da sam osupnut, i gotovo mi to isto osupnuće potvrđuje misao da sanjam.<sup>1</sup>

\* Petra Eterović, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb. Adresa: Jordanovac, p.p. 169, 10001 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: petraeterovic@yahoo.com

1 Izvornik glasi: »Praeclare sane, tanquam non sim homo qui soleam noctu dormire, et eadem omnia in somnis pati, vel etiam interdum minus verisimilia, quam quae isti vigilantes: quam frequenter vero usitata ista, me hic esse, toga vestiri, foco assidere, quies nocturna persuadet, cum tamen positus vestibus jaceo inter strata! Atqui nunc certe vigilantibus oculis intueor hanc chartam, non sopitum est hoc caput quod commoveo, manum istam prudens et sciens extendo

Kako bi se razumjelo značenje argumenta iz sna u kontekstu Descartesove epistemologije, objasniti će se nekoliko značajki *Razmišljanja o prvoj filozofiji*. Djelo sadrži šest razmišljanja i premda je pisano u prvome licu, nije autobiografsko. Meditator je čovjek zrele dobi koji predstavlja svakoga mislioca u potrazi za izvjesnošću. U redcima koji prethode argumentu iz sna, Descartes se uspoređuje s ludakom te se pita opravdava li ovakvo čovjekovo stanje sumnju u izvjesnost spoznaje. Odbacuje tu mogućnost i daje primjer iskustva koje, zato što je blisko svakomu čovjeku, dovodi u sumnju osjetilnu spoznaju. San je uobičajeno iskustvo običnoga zdravog čovjeka, a po svojoj ekstravagantnosti i varljivosti može biti uzrokom mnogih preispitivanja i sumnji. Kod Descartesa sumnja je metodološki postupak kojom on nastoji srušiti sva dotad izgrađena vjerovanja te na tim ruševinama izgraditi nova koja će dati sigurnost filozofiji i znanosti.

Argumentom iz sna opravdavaju se dvije različite sumnje.

Prva sumnja, koja se može nazvati partikularnom sumnjom, dovodi u pitanje vjerovanje da je čovjek *sada* budan.

Druga sumnja potkopova vjerovanje da je čovjek *ikada* budan te bi se mogla nazvati univerzalnom sumnjom.

Obje sumnje pretpostavljaju kvalitativnu sličnost jave i sna. Ova teza sličnosti može se formulirati kao jaka teza kad tvrdi da su neki snovi jednaki javi, čak i nakon buđenja, a kao slaba teza kad kaže kako se snovi mogu doimati sličnima javi tijekom sna, ali ne i nakon buđenja. Slaba je teza dovoljna da proizvede partikularnu sumnju. S obzirom na to da je zamislivo da se san doima realističnim kao što se takvim doima i moje trenutno iskustvo, dakle, koliko ja znam, sada sanjam.

Descartes argumentom iz sna nastoji uvjeriti kako vjerovanje da je čovjek budan nije dovoljno opravdano. Međutim, on ne zahtijeva da se odustane od toga vjerovanja niti tvrdi kako vjerovanje mora biti lažno. Čovjek može biti budan, ali ovdje je problematična opravdanost vjerovanja da je budan. Zaključak, koji se sastoji od toga da čovjek nema dovoljno čvrsto vjerovanje u znanje da je budan, ima višestruke skeptičke posljedice. Poglavitito je problematična skepsa u mogućnost, istinitost i doseg osjetilne spoznaje, što je rezultat univerzalne sumnje. Ako se zna da uobičajena budna iskustva proizvode izvanjski objekti, onda sva ljudska iskustva mogu biti neka vrsta sna. Koliko se zna, i ne mora biti izvanjskoga svijeta. Najveći dokaz za postojanje izvanjskoga svijeta proizlazi iz mišljenja kako objekti izvanjskoga svijeta proizvode naša budna iskustva. Univerzalna sumnja tako dovodi u pitanje stav da sva naša osjetilna iskustva nisu obmane.<sup>2</sup>

et sentio, non tam distincta contingerent dormienti. Quasi scilicet non recorder a similibus etiam cogitationibus me alias in somnis fuisse delusum: quae dum cogito attentius, tam plane video numquam certis indiciis vigiliam a somno posse distingui, ut obstupescam, et fere hic ipse stupor mihi opinionem somni confirmet.« René Descartes, *Razmišljanja o prvoj filozofiji*, Zagreb, 1993, 35.

2 Usp. Lex Newman, *Descartes' Epistemology*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2010, Fall Edition, 23. travnja 2013, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2010/entries/descartes-epistemology/> Ovaj tekst bavi se epistemologijom snova dok psihologija snova, iako je povezana s ovom temom, ipak ne spada na temu ovoga teksta.

Još je jedan važan vid sna i njegova utjecaja na čovjekov spoznajni aparat to što postoji dio uma koji nije pod utjecajem snova. Jednoj skupini spoznajnih sposobnosti moguće je vjerovati čak i tijekom sna, a to su one koje su zadužene za izvođenje matematičkih principa. Ovdje se može uočiti jedan od problema. Descartes zahtijeva da se san shvaća kao neograničena mogućnost imaginacije i imitiranja budnoga stanja, a s druge strane, snovi ne ugrožavaju određene sposobnosti čovjekova uma.

San je iskustvo koje je svakomu blisko i zato ga Descartes uvrštava u svoju skeptičku strategiju. Namjera mu je da koncept sna u svakodnevnome životu implicira da se ljudske elementarne percepcije dovedu u sumnju. Međutim, argument iz sna može se prigovoriti na više razina:

Analizom strukture argumenta dovodi se u pitanje njegova konzistentnost. Pobija li on, zapravo, samoga sebe?

Ima li Descartes pravo kad izjednačava javu sa snom? Je li istinita ontologija snova koju Descartes pretpostavlja?

Jesu li valjano izvedena pitanja, prigovori i zaključci koje su filozofi nakon Descartesa formulirali reflektirajući nad argumentom iz sna?

Mnogi su filozofi uputili kritike Descartesovu argumentu iz sna<sup>3</sup>. James Hill u članku *Descartes' Dreaming Argument*<sup>4</sup> objašnjava kako Hobbes, Locke i Austin tumače razliku između jave i sna ujedno potkopavajući mogućnost postavljanja ovoga problema. Thomas Hobbes tvrdi kako je ono što razlikuje san od jave nedostatak osjećaja besmisla u snovima. Čovjek razne neobične i nelogične snove ponekad uzima kao realne, ne shvaćajući kako je to sve zapravo samo iluzija, dok je na javi itekako svjestan apsurdnosti onoga o čemu je sanjao. Zanimljiva je asimetrija koja proizlazi iz Hobbesova pogleda na snove. Iako kada sanjamo ne znamo da zaista sanjamo, kada smo budni, možemo znati da smo budni. John Locke kao razliku između jave i sna navodi užitak i bol koje čovjek doživljava na javi, ali ne i u snu. Kod Lockea se radi o fizičkoj, a ne o psihičkoj boli i užitku. Naime, doživljaji straha i tjeskobe uobičajeni su tijekom noćnih mora. John Au-

3 Mnogi su filozofi pisali o Descartesovome argumentu iz sna: Ernest Sosa, *Dreams and Philosophy, Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 2005, 79, 2, 7–18. Claudia Lorena García, *Sosa's Responses To Dreaming Skepticism*, *Revista Hispanoamericana de Filosofía*, 2010, 42, 125, 3–25, 22. James Hill, *Descartes' Dreaming Argument and Why We Might Be Sceptical of It*, *Richmond Journal of Philosophy*, 2004, 8, 11–18. Jim Stone, *Dreaming and Certainty, Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 1984, 45, 3, 353–368. Lex Newman, *Descartes' Epistemology, The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2010, Fall Edition, 23. travnja 2013, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2010/entries/descartes-epistemology/>. Peter Simpson, *The Dream Argument and Descartes First Meditation*, *Auslegung*, 1982, 9, 300–310. Na hrvatskome jeziku nema članaka o Descartesovom argumentu iz sna niti o Sosinom prigovoru. No, Ksenija Puškarić održala je predavanje *The Dream Argument* na simpoziju *Contemporary Philosophical Topics* 2007. godine na Filozofskom fakultetu u Rijeci pri čemu je izložila »svoju kritičku interpretaciju odgovora argumentu iz sna kojega je ponudio Ernest Sosa i branila skeptički zaključak«, vidi: Iris Vidmar, *Simpozij Contemporary Philosophical Topics*, *Filozofska istraživanja*, 108, 27 (2007) sv. 4, str. 1105–1111.

4 James Hill, *Descartes' Dreaming Argument And Why We Might Be Sceptical Of It*, *Richmond Journal of Philosophy*, 2004, 8, 11–18.

stin ističe neopipljivu, ali prepoznatljivu atmosferu koja prožima snove, a koja se ne doživljava na javi.

Kako bi Descartes odgovorio na ove prigovore? Descartes bi upozorio na to da, iako mi još nismo doživjeli snove takvoga sadržaja, ne znači da ih ne možemo sanjati. Iz ovoga proizlazi zaključak kako san ima neograničenu mogućnost repliranja bilo kojega scenarija iz budnoga stanja.

Dakle, do sada smo zaključili kako argument iz sna u kontekstu Descartesove filozofije ima sljedeća obilježja:

Mediator je osoba zdravoga uma te on daje primjer iskustva bliskoga svakomu čovjeku.

Argument iz sna Descartesu služi kako bi opravdao sumnju u sadržaj osjetilnoga iskustva.

Sumnja je kod Descartesa metodološki postupak te je njezin rezultat pronalazak utemeljenja novovjekovne racionalne filozofije.

U tekstu koji slijedi rabiće se nekoliko ključnih pojmova među kojima su najvažniji san, budno stanje, halucinacija i imaginacija. Kako su ti pojmovi i sami predmet prijepora, ovdje ne možemo pružiti njihova jedinstvena određenja naprosto jer je mogućnost takvih određenja dio rješenja problema koji se ovdje upravo izlaže. Stoga će razlike u uporabi biti istaknute u daljnjem tekstu.

### 1. Pogreška u konstrukciji argumenta

Peter Simpson u članku *The Dream Argument and Descartes' First Meditation*<sup>5</sup> prikazao je argument iz sna na sljedeći način:

(1) Nema sigurnih obilježja kojima bismo razlikovali san od jave.

(2) (2a) Mi sada možemo, ali ne moramo sanjati.

(2b) Ono što sada doživljavamo, možda su obmane.

Simpson objašnjava u kojem je dijelu argument nekonzistentan. Treba pogledati je li argument nedosljedan u prvome dijelu. Ako se zaključi da između iskustva u snu i iskustva na javi nema razlike, to znači da suta iskustva prethodno odvojena i uspoređena. To se ne može učiniti ako ta iskustva nisu različita na način da se to može uočiti. Činjenica da možemo govoriti o iskustvu u snu i o iskustvu na javi ili u budnome stanju znak je da su ta iskustva različita. Možemo upotrijebiti ovu zdravorazumsku razliku između sna i jave te propitati ima li čvrste razlike, dovoljne da se suprotstavi skeptičkoj sumnji. Ako se radi o izvornoj razlici, to mora biti takva razlika koja omogućava da se izgradi sa sigurnošću. Pretpostavljamo samo očiglednu zdravorazumsku razliku između jave i sna, dok niječemo kako postoji izvorna razlika između tih dvaju iskustava. Argument na ovome stupnju bio bi nekonzistentan ako bi se nijekalo ono što se pretpostavlja. Dakle, argument na ovome stupnju nije nekonzistentan.

No što je s drugim stupnjem argumenta (2)? Prvi dio drugoga stupnja argumenta (2a) tvrdi da sada možda sanjamo te da su naši doživljaji možda obmane, a to slijedi iz zaključka da se san i jave ili budno stanje razlikuju. Kako (1) navodi na zaključak izražen u (2)? Naravno, prvo se mora pretpostaviti da je zaključak

5 Peter Simpson, *The Dream Argument and Descartes First Meditation*, Auslegung, 1982, 9, 300–310.

(1) istinit. Ustanovivši ovo, promatra se iskaz (2) sastavljen od dvaju dijelova. Ako bi netko dopustio istinitost zaključka da sada možda sanjamo, to ne znači da mora potvrditi istinitost zaključka kako su čovjekovi doživljaji obmane. Potrebna je pretpostavka da su naši snovi iluzije.

Ako nema sigurnih naznaka da se snovi razlikuju od jave, sada možda sanjamo. Zaključak ovoga kondicionala ne slijedi iz premise jer, ako nema sigurne indikacije za razlikovanje sna od jave, onda nema ničega sigurnog što bi pokazalo kako je san drukčija vrsta iskustva od budnoga stanja i da kada se govori o snovima, govori se o ičemu drukčijem nego kada se govori o budnome stanju. Nema nikakve sigurnosti koja bi čovjeka uvjerila kako san i java ili budno stanje zapravo nisu sinonimi. Descartes, dakle, slijedeći svoj argument, uzima kao mogućnost da su san i java sinonimi.

Dvije su posljedice ovakvoga stajališta. Prva je da nije važno koji se termin upotrebljava za opisivanje određenoga iskustva. S obzirom na to da su san i java sinonimi, svejedno je koji se termin upotrebljava za opisivanje određenoga iskustva. S druge strane, ako su san i java sinonimi, ne može se upotrebljavati jedan termin za opisivanje sna, ako ga se shvaća kao iskustvo suprotno iskustvu na javi. Descartes nastavlja argument čineći obje pogreške. On samo daje jednu od alternativa, da sada sanjamo, a i tvrdnja kako smo sada budni može također biti valjana. Nadalje, Descartes implicira kako se tvrdnjom da čovjek sada sanja isključuje mogućnost da je sada budan.

Ako su san i java ili budno stanje sinonimi, kako iz toga može slijediti mogućnost da sada sanjamo koja bi isključivala mogućnost da smo sada budni? U ovome se sastoji nekonzistentnost Descartesova argumenta: argument od njega zahtijeva da san i javu upotrebljava kao sinonime, dok Descartes čini suprotno. Kondicional je pogrešan zato što umjesto da zaključak slijedi iz premise, on joj se suprotstavlja.

Nekonzistentnost je još dublja u (2b). Reći kako čovjekova iskustva mogu ili ne moraju biti obmane zahtijeva istinitost postavki da čovjek sanja i da su snovi iluzije. Prva je postavka pogrešna ako isključuje mogućnost da su ljudi sada budni. Što se tiče istinitosti druge postavke, ona je neodrživa zato što kad se čovjek pita zašto vjeruje da su snovi obmane, odgovorio bi, zato što ih se uspoređuje s iskustvom na javi te kad se probudi, vidi se kako ona nisu točna. Snovi su iluzorni zato što se referiramo na iskustva u budnome stanju kao na iskustva koja su drukčija od snova i koja se uzimaju kao istinita. Međutim, to se ne može učiniti, zato što su san i java sinonimi.

Mora se pretpostaviti kako su snovi iluzorni, a da bi se dokazalo kako je ljudsko osjetilno iskustvo također iluzorno, budući da Descartes u argumentu navodi kako ga iskustvo dok sanja ponekad obmanjuje da misli kako je budan. Zato, ako je san iluzoran, znači da je java istinita, a ako u ovome trenutku ne znam sanjam li ili ne, sve ono što sada doživljavam može biti iluzija.

Zaključak rasprave o nekonzistentnosti argumenta iz sna bi bio taj da nakon što je dokazano kako nema ničega sigurnog što bi razlikovalo san od jave, što je samo prvi dio argumenta, ostatak argumenta mora se odbaciti. Jedino što se

može reći jest da postoje iskustva koja su jednako valjano opisana kao san i java ili budno stanje. Što se argumenta iz sna tiče, on ne može reći jesu li ova iskustva obmanjiva ili istinita. Ovom raspravom pokazano je kako se ne može dokazati prvi stupanj argumenta i potom prijeći na drugi. Međutim, nije zaključeno kako se ne može dokazati prvi stupanj i ako bi to netko pokušao, ne bi bio optužen za nekonzistentnost.

## 2. *Ontologija snova*

Ontologija sna bavi se, između ostaloga, razlikom između pojavnosti i zbilje, a način da se to pitanje postavi u epistemologiji snova pitanje je o razlici sna i jave. Člankom *Dreaming and Certainty*<sup>6</sup>, Jim Stone odgovara na pitanje temelji li se argument iz sna na zabludi. Stone tvrdi kako je argument iz sna sagrađen na pogrešci koja se sastoji u tome, da se iz činjenice da mogu vjerovati da sam budan kad sanjam, nepravilno zaključuje da ne mogu znati da sam budan kada sam budan. Postavlja se pitanje je li znanje o tome da sam budan dovoljno da znam da ne sanjam? Stone zaključuje da ako su snovi halucinacije, nema epistemološke prednosti u znanju da sam budan. Stone na kraju predstavlja prikaz sna koji bi, ako je istinit, riješio skeptički problem.

Ako se uzme da su snovi halucinacije tijekom spavanja, onda su snovi i java jednaka vrsta iskustva, halucinacije. Halucinacije na javi bi bile san da je *S* spavao dok je imao halucinacije, a san bi postao halucinacijom na javi ako bi se ona nastavila u *S*-ovom budnome stanju. No čini se nevjerojatnim da bilo koja vrsta iskustva kao svoju esencijalno obilježje ima to da se događa samo tijekom spavanja. Dakle, čovjek ili može sanjati dok je budan, ili može imati jednaku vrstu iskustva kao što je san dok je budan. Međutim, ako može sanjati dok je budan, onda je znati da je budan nedovoljno za znanje da sada ne sanja. U čemu se sastoji epistemološka prednost u znanju da je budan, ako još uvijek možda sanja?

Descartes konstruira svoj argument kao seriju halucinacija tijekom spavanja. Halucinacije su realna osjetilna iskustva uzrokovana nečim drukčijim od svojih objekata. Moguće je halucinirati dok je čovjek budan i toga ne biti svjestan. Naravno, ako je *S* budan te *S* pažljivo vjeruje da ima jasnu osjetilnu percepciju, onda ne može biti u krivu. Međutim, osjetilna iskustva ne moraju biti istinita. Za bilo koju skupinu osjetilnih percepcija moguć je svijet u kojemu su kvalitativno slična iskustva uzrokovana nečim drugim, a ne svojim objektima. Nema epistemološke prednosti u tome da čovjek zna da je budan ako su snovi halucinacije. Epistemološki problem snova svodi se na problem haluciniranja.

Kako bi se pokazalo koja je epistemološka prednost u znanju da smo sada budni, mora se uzeti u obzir da su snovi nešto drukčije od haluciniranja, a iskaz mora zadovoljiti sljedeće uvjete:

6 Jim Stone, *Dreaming and Certainty, Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 1984, 45, 3, 353–368.

- (1) Snovi nisu halucinacije.
- (2) Moguće je sanjati dok je čovjek budan.
- (3) Kad *S* nije budan, moguće je zamijeniti san s istinitim osjetilnim iskustvom.
- (4) Kad *S* ne sanja i zna da je budan, onda *S* zna da ne sanja.<sup>7</sup>

Ako snovi nisu osjetilne halucinacije, što su onda? Snovi su proizvedene fantazije tijekom spavanja te su veoma slične sanjarenju. Kada netko sanja, nije u nazočnosti vizualnih objekata u osjetilnome prostoru, on samo sanja da to jest. Razlika između živosti jave i sna percepcije su koje proizvode san i java. Tijekom sanjarenja čovjek je uvijek svjestan toga da je budan te su njegove fantazije manje jasne od onih tijekom sna.

Koje su prednosti Stoneove teorije? Ona osigurava ujedinjenu teoriju o čovjekovome mentalnom životu zato što izjednačava san s poznatim mentalnim procesom, fantaziranjem, i suprotstavlja to stajalište shvaćanju snova kao bizar-noga procesa, haluciniranja, nečega što se rijetko događa čovjeku dok je budan. Ovakvim iskazom o odnosu sna i sanjarenja pokazuje se kako su to esencijalno jednaki fenomeni. Da su oni radikalno drukčiji, bilo bi teško objasniti zašto dijele važna obilježja. Stone ističe nedeterminiranost kao obilježje snova. Oni imaju samo detalje koje im čovjek daje.

Fantazije su misli, a ne osjetilna iskustva. Nikada se ne bi reklo kako čovjek koji halucinira sanjari. Čovjek može sanjariti da ga nešto boli, ali ne može halucinirati da je u boli. Halucinacije su realna osjetilna iskustva koja su prouzrokovana nekim izvanjskim objektom, a osjetilno iskustvo boli jest bol. Fantazije, za razliku od halucinacija, nisu osjetilna iskustva. Nije nemoguće imati fantaziju i biti sasvim lucidan te pribran. Kad čovjek nije sasvim budan, sklon je biti zbunjen i nepozoran. Nema koncept realnih osjetilnih objekata kada iskusuje objekte snova. U ovome stanju može spremno biti uvučen u samoproizvedenu fantaziju te povjerovati kako je ona istinita. Tako zbrkan i nepozoran, kompletno uvučen u fantaziju u osjetilnome vakuumu, moguće je vjerovati kako je fantazija istinito osjetilno iskustvo. Do sada je pokazano kako snovi nisu halucinacije već fantazije, kako je moguće sanjati dok je čovjek budan te da je moguće da dok *S* sanja, zamijeni snove s istinitim osjetilnim iskustvom.

Četvrti je uvjet u iskazu da *S* zna da ne sanja kada ne sanja i da zna da je potpuno budan. *S* ne sanja kada ima osjetilno iskustvo suprotno fantaziji. Pretpostavimo da *S* ima jasno osjetilno iskustvo i da zna kako je potpuno budan. Može li napraviti pogrešku i znati da je suočen s jasnim osjetilnim iskustvom suprotnim čistomu sanjarenju? Činjenica da netko zadržava pohranjena vjerovanja i namjere dok sanja čini se kompatibilnom sa stvarnim afirmacijama i htijenjima u suprotnome stanju, dobivenim ne samo u snu, već i tijekom sna. U ovome se sastoji epistemološka prednost u znanju da smo sada budni:

7 Usp. isto, 363.

Iako budno stanje kao takvo ne isključuje san, osjetilno ga iskustvo isključuje i, kada je čovjek suočen sa živopisnim osjetilnim iskustvom i zna da je budan, zna da ne sanja.<sup>8</sup>

Stanje budnosti samorazumljivo je. Zato što je čovjek sada budan, zna da je budan i zato zna da ima osjetilno iskustvo, a ne fantazije. Ako su snovi fantazije, osjetilno je iskustvo određena indikacija po kojoj se može zaključiti da sada ne sanjamo.

### 3. *Epistemologija snova*

S Jimom Stoneom slaže se Ernest Sosa koji u članku *Dreams and Philosophy*<sup>9</sup> tvrdi kako je ortodoksno stajalište po kojem su san i java ili budno stanje bitno slični duboko pogrešno te da sanjati znači zamišljati, a ne halucinirati.

#### 3.1. *Hiperbolični i realistični skepticizam*

Sosa započinje članak razlikovanjem između hiperboličnoga i realističnoga skepticizma. Hiperbolični skepticizam takav je skepticizam u kojem su argumenti kojim se nastoje pobiti argument iz sna scenariji radikalne obmane koji predstavljaju alternative zbilji. Za razliku od hiperboličnih scenarija, realističan je scenarij kojim se podiže zahtjev za preispitivanjem opravdanosti vjerovanja u osjetilnu spoznaju san. Hiperbolični scenariji padaju na ispitu relevantnosti zato što, kako kaže Sosa, mogućnost da se oni uistinu dogode veoma je malena. Claudia Lorena García u članku *Sosa's Responses to Dreaming Skepticism*<sup>10</sup> objašnjava koji bi bili ciljevi realističnoga, a koji ciljevi hiperboličnoga skepticizma:

Cilj realističnog skepticizma jest racionalno nas uvjeriti kako mi nemamo znanje i/ili dobrih razloga da se držimo osjetilnih vjerovanja o kojima kontempliramo u ovom trenutku — naše trenutno osjetilno vjerovanje.<sup>11</sup>

Cilj hiperboličnog skepticizma jest racionalno nas uvjeriti kako mi nemamo znanje i/ili dobrih razloga da se držimo bilo kojeg osjetilnog vjerovanja koje imamo — ne samo našeg trenutnog osjetilnog vjerovanja.<sup>12</sup>

8 Izvornik glasi: »Though waking does not itself exclude dreaming, sense experience does and, when we are confronted with vivid sense–experience and know we are wide awake, then we know we aren't dreaming.«, *isto*, 365.

9 Ernest Sosa, *Dreams and Philosophy, Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association, 2005*, 79, 2, 7–18.

10 Claudia Lorena García, *Sosa's Responses To Dreaming Skepticism*, *Revista Hispanoamericana de Filosofía*, 2010, 42, 125, 3–25.

11 Izvornik glasi: »The realistic sceptic's goal is to rationally convince us that we have no knowledge and/or no good reasons to hold the sensory beliefs that we are contemplating at this moment — our standing sensory beliefs.«, *isto*, 9.

12 Izvornik glasi: »The hyperbolic sceptic's goal is to rationally convince us that we have no knowledge and/or no good reasons to hold any and all of the sensory beliefs we have — not only our standing sensory beliefs.«, *isto*, 9.



García upućuje prigovor upravo Sosinoj tvrdnji da su radikalni scenariji irelevantni.<sup>13</sup> García kaže kako Sosa nije dovoljno razjasnio što misli pod time da su snovi svakodnevni dio naših života, dok na primjer mozgovi u bačvama to nisu. Pita se misli li Sosa da je mogućnost da se nešto dogodi vjerojatnija kad se radi o situaciji koja je čovjeku poznatija. García ističe kako kriterij po kojem se ocjenjuje koja je mogućnost vjerojatnija ne može biti činjenica da je čovjeku neki događaj poznatiji od nekog drugog. Što je komu poznat ili manje poznat scenarij, razlikuje se od čovjeka do čovjeka. García svoj prigovor potkrepljuje napomenom kako neurokirurzima scenarij mozgau bačvi i nije toliko dalek. Ipak, nije jasno kako to da je scenarij mozga u bačvi dalji od realnoga svijeta nego što je to san. Možda zato što još nemamo sofisticiranu tehnologiju po kojoj bi tako nešto bilo moguće.<sup>14</sup>

Sosa se dalje pita od čega su snovi načinjeni. Postavlja razliku između događaja *u snu* i *tijekom sna*. Čovjek i u snovima ima vjerovanja i namjere, no događa li se to i tijekom sna? Što je s mentalnim propozicijama u snu i tijekom sna? Iako čovjek u snu nešto vjeruje ili namjerava, tijekom sna to ne mora biti tako. Iz činjenice da se u snu nešto događa ne slijedi da se to događa i tijekom sna. Ipak, čovjek u snu ne gubi svoja prethodno stečena vjerovanja ili namjere. Ako je prije nego što je zaspao namjeravao imati određeno vjerovanje ili namjeru, tijekom sna ne gubi te mentalne propozicije.

Zanimljiva su pitanja koja proizlaze iz ovakve analize stanja uma *u snu* i *tijekom sna*. Ima li čovjek pravo promatrati namjere ili djelovanja u snu pod moralnim vidikom? Sosa čovjeka koji sanja uspoređuje s piscem te zaključuje kako se ni sanjača ni pisca ne može kriviti za počinjena djela u snu odnosno u priči. Snovi se mogu opisati više kao imaginacije, priče, ili čak sanjarenja. Čak i ako u snu netko učini svjestan izbor, on to isto ne mora učiniti u stvarnosti.

Kada se fantazira, ne usvajaju se vjerovanja, već samo slična propozicionalna stanja koje García naziva *M*-vjerovanja.<sup>15</sup> Kad sanjamo, slično kao kad fantaziramo, imamo određena mentalna stanja koja ne tvore vjerovanja. Ta propozicionalno sadržajna stanja, koja imamo dok sanjamo, a koja nisu vjerovanja, nazivaju se *D*-vjerovanja. Sosa ističe kako *D*-vjerovanja nisu vjerovanja jer im nedostaju značajke koje sačinjavaju realna vjerovanja, *R*-vjerovanja. Postavlja se pitanje; koje to bitne značajke nedostaju *D*-vjerovanjima, a posjeduju ih *R*-vjerovanja?

*D*-vjerovanja nemaju značajku kauzalnosti i zato se ne može nekoga kriviti za djela koja su posljedica *D*-vjerovanja ili *D*-namjera. To bi bilo kao da se pripovjedača okrivljuje za postupke protagonista u njegovom djelu. Sosa prihvaća da su *D*-vjerovanja svjesne epizode odobrenja propozicije, što ih ne čini identičnima vjerovanju. Naime, vjerovanje ne mora značiti svjesno odobrenje propozicije, možemo svjesno odobriti propoziciju u koju zapravo ne vjerujemo i vjerovati u propoziciju koju nikada svjesno ne odobrimo. Zato je moguće da nam se čini

13 *Isto*, 4.

14 *Isto*, 4.

15 *Usp. isto*, 10.

kako u snu imamo realna vjerovanja, a zapravo samo imamo *D*-vjerovanja. Ono što činimo u snu samo je svjesno odobravanje propozicije, no to nije vjerovanje.<sup>16</sup>

### 3.2. *Snovi i skepticizam*

Ako se kao pravi model, po kojem se moraju shvaćati snovi, uzme da su snovi imaginacije, onda tradicionalne formulacije radikalnoga skepticizma, kao što je Descartesov, nisu dovoljno radikalne. Sosa upozorava kako mogućnost da sada sanjamo prijeti ne samo našem pretpostavljenom perceptivnom znanju, već i našem pretpostavljenom introspektivnom znanju. Nije više u pitanju samo vidimo li mi vatru, već mislimo li da vidimo vatru. Dok promatramo svoju ruku, možemo se pitati: Mislimo li sada da vidimo ruku? Nije li to možda san? Ako sada sanjamo, onda ne mislimo da vidimo ruku. Ako se pitamo mislimo li da vidimo ruku, onda ne možemo sanjati kako mislimo da vidimo ruku.

Sosa ovako postavlja problem:

Ako zamislim *p*, pretpostavim da *p*, ili ako sanjam da *p*, onda ja ne mislim da *p*; ja možda čak uopće ne mislim *p*.

S druge strane, ako zamislim da *p*, onda i mislim da *p*. i to je onda istina o snovima. Kad se sanja da *p*, misli se da *p*. Sanjanjem ili zamišljanjem da *p*, netko ima misao da *p*.<sup>17</sup>

Tako da, *misлити p* znači *imati misao da p*, misao koju netko može imati samo postavljanjem pitanja »je li p?«

Slijedi usporedba afirmacije da netko nešto afirmira i toga da netko misli kako ima misao o nečemu.

Ako netko sada sanja, neće ništa afirmirati. Međutim, netko još uvijek ima misao da ima misao. Čovjekova misao da ima misao u ovome trenutku mu se ne bi činila prisutnom a da ju nema, čak i ako sanja. Možemo sada sanjati da afirmiramo nešto, ne afirmirajući zapravo ništa. Tako se stvari mogu činiti subjektivnima kao što se čine sada; iako bismo mogli biti u snu, misli bi prolazile kroz naše glave, a da ništa ne afirmiramo.

Ipak, ističe Sosa, znanje zahtijeva nešto jače od samoga posjedovanja misli. Živopisan i realističan san naravno, subjektivno je veoma sličan odgovarajućoj stvarnosti. Možda je samo u snu to da sada afirmativno mislimo da mislimo. Usprkos subjektivnosti sličnoj stanju da se misli kako netko misli, u snu netko ne misli da misli. Ako u nečijem snu netko afirmativno misli da misli, to ne upućuje na to da u stvarnosti netko misli da misli, dok sanja. Može se činiti da je ta dva stanja teško subjektivno razlikovati, iako samo u jednome subjekt opravdano nešto zna. Naravno, ta dva stanja konstitutivno su drugačija. Jedno je očigledno stanje u kojem netko misli da misli, radeći to samo u snu, tako da je to zapravo samo stanje sna da netko misli da misli. U suprotnosti, u drugome stanju misli se da se misli, čineći to u zbilji. Samo posljednje proizvodi opravdanje nečijoj misli da misli. Prvo ne samo da ne daje opravdanje, već u tome nema takve misli. Čak

<sup>16</sup> Usp. *isto*, 10.

<sup>17</sup> Usp. Ernest Sosa, *Dreams and Philosophy*, 11.

i ako bismo lako mogli sanjati kako vidimo ruku, iz toga ne slijedi da smo možda zalutali u svojim perceptivnim vjerovanjima. Ako bismo sada mogli sanjati, ne slijedi da bismo mogli misliti kako vidimo ruku na ovim istim eksperimentalnim temeljima, a da ne vidimo ruku. U snovima nema stvarnoga mišljenja niti stvarnoga iskustva.<sup>18</sup>

Postoji li druga prijetnja snova osim da prijeti sigurnosti čovjekovoga perceptivnog vjerovanja? Znanje zahtijeva više od sigurnosti. Ono čemu snovi prijete nije sigurnost vjerovanja, već su možda prijetnja njihovoj racionalnosti. Sosa u tekstu pretpostavlja da je sada mrtav. Očito je da ne mogu razlikovati sebe dok sam živ od sebe kad sam mrtav, tako da vjerujem da sam živ kad sam živ i da sam mrtav kad sam mrtav. Slično, ne mogu razlikovati stanje da sam svjestan od stanja da sam nesvjestan pridijevajući sebi svjesnost kad sam svjestan i nesvjesnost kad sam nesvjestan. Ali, to nije prepreka da znam da sam živ kada sam živ i da sam svjestan kada sam svjestan. Može li mogućnost da sanjamo ne biti kao mogućnost da smo mrtvi ili nesvjesni? Ako netko nikada ne kaže da pati od takve sudbine, netko još uvijek može reći da netko od toga ne pati kada ne pati. Zašto isto ne vrijedi i za snove? Čini se da nešto razlučuje epistemičke osnove tih dviju mogućnosti: mogućnost da netko sada sanja u takvome scenariju od mogućnosti da je netko mrtav ili nesvjestan: oni se čine različitima po svojoj epistemičkoj težini, iako zapravo ne možemo specificirati u čemu se točno sastoji ta razlika.

Sosa ističe razliku između animalnoga i reflektivnoga znanja.<sup>19</sup> Animalno znanje moglo bi se shvatiti kao perceptivno znanje. S druge strane, kad se pitamo vidimo li ruku, reflektiramo nad svojim znanjem. Što je to specifično što konstituira prijetnju našoj racionalnosti? Kad smo budni, automatski smatramo da smo budni, radije negoli da sanjamo bitno istovjetan san. Budno stanje različito je od snova. U budnome stanju vidjeli bismo ruku, što je drukčije od sna da vidimo ruku. Ako tijekom budnoga stanja vidimo ili vjerujemo određene stvari, u odgovarajućem snu vidjeli bismo i vjerovali jednake stvari, ako je san dovoljno živopisan. Kako je onda moguće neproizvoljno smatrati da smo budni, kad ne možemo razlikovati naša budna stanja od realističnoga sna? Kako riješiti problem skepticizma branjenoga argumentom iz sna?

Kako odbacujemo mogućnost da smo okruženi ljudima koji sanjaju? Tako da to niječemo s punom suvislošću i opravdanjem. Ako je tako, može se tvrditi, s reflektivnom sigurnošću, ne samo kako mislimo i postojimo, već i da vidimo vatru. Koliko je prihvatljivo da je budno stanje istovjetno s dovoljno realističnim snom? U ovome se sastoji implicitno razumijevanje što znači različitost: *mogući produljeni san i mogući tok svijesti u budnome stanju su nerazličiti ako i samo ako nijedno svjesno stanje ni u jednom trenutku nije sadržano u jednome od njih, a da nije sadržano u oba stanja.*<sup>20</sup>

18 Usp. *Isto*, 12.

19 Usp. *Isto*, 13.

20 Izvornik glasi: »A possible extended dream and a possible stream of waking consciousness are indistinguishable if, and only if, no conscious state is at any time contained in either without being contained in both.«, *isto*, 14.

Uzimajući u obzir ovu definiciju, trivijalno je shvaćanje da je budno stanje nerazličito od odgovarajućega realističnog sna. Međutim, to nije samo jedan vjerojatan način za razumijevanje što je to nerazličito. Ovo je drugi način: *dva su slučaja nerazličita ako i samo ako netko ne može reći da je u prvome slučaju, a ne u drugome kad je to tako, niti da može reći kako je u drugome, a ne u prvome kad je to tako.*<sup>21</sup>

Tako se može razlikovati svjesno od nesvjesnoga stanja, ako se može reći da je svjestan radije nego da je nesvjestan kad netko to zaista jest. Nije važno što se ne može reći da je nesvjestan radije negoli da je svjestan.

Razlikovanje dva sadržajno identična stanja omogućava činjenica da u snu ništa ne afirmiramo, a ne to je li mi istinito percipiramo izvanjski svijet ili ne. Ovo je dovoljno da se ukaže na razliku između ovih dvaju stanja.

Pretpostavimo kako imam tri mogućnosti suočavanja s pitanjem »Je li p?«:

- mogućnost vjerovanja
- mogućnost odbacivanja
- mogućnost nevjerovanja.<sup>22</sup>

Nevjerovanje je u ovome slučaju pogrešno; ako se odlučim za tu opciju, bit ću u krivu. Odbacivanje je također pogrešno. Jedino je vjerovanje epistemčki pravilno. Vjerovanje je jedina epistemčki nemanjkava opcija. Ako netko samo sanja, onda ne može postavljati bilo kakvo pitanje niti dati bilo kakav odgovor, bilo potvrdni ili niječni. Znajući ovo, kako netko može misliti da bi mogao sanjati? Po našem konceptu snova, svatko je automatski, racionalno obavezan pretpostavci da ne sanja, kad god se uopće pita o nečemu. Možemo potvrditi: *ja mislim, dakle budan sam kao ja mislim, dakle, jesam.*

## Zaključak

Descartes je u djelu *Razmišljanja o prvoj filozofiji* postavio problem koji i danas zaokuplja filozofe. Radi se o poznatome *argumentu iz sna* kojim se nastoji opravdati sumnja u sadržaj osjetilne spoznaje. Descartesu je potreban ovaj argument kako bi razorio sva do tada nakupljena znanja te na tim *ruševinama* izgradio nova. Tema ovoga rada nije argument iz snova u kontekstu Descartesove epistemologije, mada ako je se barem približno ne poznajemo, rasprave i promišljanja koja su uslijedila nakon ovoga velikoga filozofa ne mogu biti jasne. Predmet je zanimanja suvremena rasprava o argumentu iz sna tj. pregled promišljanja i reakcija na nj. U radu se razjasnila sintagma *argument iz sna*, njezino značenje u kontekstu Descartesove filozofije. Krenulo se u analizu strukture argumenta te uočilo kako na nekim stupnjevima nije valjan. Objašnjena je ontologija snova odnosno što san u svojoj biti jest. Srž rada pregled je članka Ernesta Sose *Dreams*

21 Izvornik glasi: »Two scenarios are indistinguishable if, and only if, one can tell neither that one is in the first and not the second when that is so, nor that one is in the second and not the first when that is so.«, *isto*, 14.

22 Usp. *isto*, 15.

*And Philosophy*. Budući da je jedan od vodećih epistemologa današnjice, Sosa u svome tekstu pruža relevantan izvor informacija o tome kako se danas promišlja o Descartesovome argumentu. U rad je uključen i dobar prigovor Claudije Lorene Garcíe.

### *The Epistemology of Dreams*

Petra Eterović\*

#### *Summary*

*In this paper the author does research into various opinions, arguments, and objections of philosophers to René Descartes' Dream Argument from the First Meditation in his work Meditations on First Philosophy. To be expounded here are The Dream Argument from Descartes' epistemology, the flaw in the construction of the argument and the issue of dream ontology. Central to this paper is the review of Ernest Sosa's article Dreams and Philosophy, and the objections thereto of Claudia Lorena García. The goal of this research is to provide a review of recent discussions on this ever-current issue, since by means of this argument Descartes questioned radically the certainty of sensory experience which has lead many philosophers to attempt to find a satisfactory response to this problem.*

*Key words: Dream Argument, René Descartes, Ernest Sosa, sensory experience*

\* Petra Eterović, The Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Jordanovac 110, p.p. 169, 10001 Zagreb, Croatia, E-mail: petraeterovic@yahoo.com